

APÁTHY ISTVÁN

Példa a magyar jogászság jelen és jövő nemzedékei számára

SZABÓ Marcel
egyetemi docens (PPKE JÁK)

1. Apáthy István példamutató életútjának üzenete

Apáthy István kiemelkedő helyet foglal el nagy jogász elődeink sorában. A Magyar Tudományos Akadémia tagjaként folytatott tudományos munkásságának, országgyűlési képviselői megbízatásának és az ügyvédi kamarában végzett gyakorlati tevékenységének triászja lehetővé tette, hogy fő kezdeményezője és lángnyelvű szószólója legyen a szerteágazó munkássága során mindvégig képviselt eszmék és értékek gyakorlati megvalósításának.

Apáthy István a Pázmány Péter bíboros, esztergomi érsek által 1635-ben alapított egyetem – akkori nevén Pesti Egyetem, majd Budapesti Tudományegyetem – tanszékvezető egyetemi tanára volt, és 1874-ben a dékáni, majd 1881-ben az egyetem rektori tisztségét is ellátta. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem nem általános jogutódja a Pázmány Péter által alapított egyetemnek, hanem egy kara – a Hittudományi Kar – révén a Nagyszombaton alapított egyetem Hittudományi Karának jogutódjaként működő, a Magyar Katolikus Püspöki Kar rendelkezése által 1992-ben a Bölcsészettudományi Karral, 1995-ben a Jog- és Államtudományi Karral, majd 1998-ban az Informatikai Karral kiegészült tudományos intézmény. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemet azonban gyökerei legalább a Hittudományi Karon keresztül a Pázmány Péter által alapított egyetemhez kötik. Apáthy István azáltal, hogy a Budapesti Tudományegyetem rektora, és ezáltal a Hittudományi Kar előjárója is volt, egyike azon kevés jogászprofesszornak, akiknek a munkájában legalább egy szálon, a Hittudományi Karral összekötő kapcsón keresztül közvetlen kötődése is van a mai Pázmány Péter Katolikus Egyetemhez. Ezért különösen fontos, hogy nagy elődeink sorában ünnepeljük és munkásságát behatóbban is megismerjük.

Természetesen nem csupán ez a jogi és szervezeti kötődés kapcsol össze minket Apáthy István életével és munkásságával. Az a tény, hogy Apáthy István oly hátróztottan védte a katolikus érdekeket egy akkor laicizálódni kezdődő országban,

szintén különös lelki összeköttetést teremt Apáthy István és a jelenlegi jogász ifjúság, valamint egyetemünk között.

Apáthy István a Tolna megyei Hidjapusztán született 1829. augusztus 29-én. Édesapja ebben az időben Bezerédj István országgyűlési képviselő mellett teljesítette gazdasági szolgálatát, aki az akkori szabadelvű ellenzék ékesen szóló szónoka volt.

Gimnáziumi tanulmányait Nagykanizsán végezte kiváló eredménnyel, majd miután a szerzetesi élet iránt érzett hivatást, két esztendőn keresztül volt a kecskeméti piaristáknál novicius. Talán ennek is köszönhető, hogy kora ifjúságától fogva életét, neveltetését igen jelentős módon áthatotta a haza szeretete, az ország szolgálata, miként hasonlóan erős szerepet töltött be életében a katolikus hite.

Talán Apáthy István egész élete máshogy alakult volna, ha nem tört volna ki az 1848-49-es forradalom és szabadságharc, amely szenvedélyes személyiségét kiragadta a kolostor falai közül. Ezzel együtt mindvégig elkötelezett katolikusként töltötte életét, és eszményeinek a jogász hivatása gyakorlása során is megpróbált megfelelni. Hazaszeretete arra sarkallta, hogy jelentkezzen a magyar szabadságharc katonái közé. Kiváló, félelmet nem ismerő honvéd katona volt és derék helytállása eredményeként főhadnagyi rangot ért el. Apáthy István a szabadságharc reménytelenné váló küzdelmeiben sem vesztette el a bátorságát. Görgey Artúr tábornok fővezér parancsára az 1849. július 2-i nagy honvédcsatában Monostornál az ifjú főhadnagy két kartácslövessel fogadta a menekülő honvédeket, melynek hatására a felbomlott legénység újra hadrendbe állt. Olyan fényes győzelmeknek lehetett a részese, mint a szolnoki, az isaszegi, vagy a bicskei győzelem. A világosi fegyverletételt követően Apáthy Istvánnak menekülnie és bujdosnia kellett.

2. Ügyvédi kamarai tevékenysége

A vérzivataros idők elmúltával Pesten iratkozott be a jogi karra. 1857-ben jogi doktori, majd 1859-ben az ügyvédi vizsgája letétele után ügyvéd címet szerzett. Ezt követően tíz éven át ügyvédként tevékenykedett. Ügyvédi munkássága alatt a főváros legtekintélyesebb ügyvédei között is a legmagasabb szintre emelkedett. Bozóky Alajos szerint Apáthy István „nyájas modorával, alapos képzettségével s tétovázást nem ismerő igazságszeretetével” nagy elismerésnek örvendett, és igen keresett ügyvéddé vált.¹ Ugyanakkor nem habozott ezt az ügyvédi hivatást feladni, amikor 1870-ben a Pesti Egyetemen a váltójog, a kereskedelmi jog és a tételes nemzetközi jog nyilvános rendes tanárává nevezték ki.

3. Apáthy István mint tanár

Apáthy István 1869-ben pályázott a Pesti Egyetem megüresedett váltó- és kereskedelmi, európai nemzetközi és tengeri jogi tanszékéért. Pályázata sikeres volt, és a miniszteri kinevezést megköszönő levelére válaszul már báró Eötvös József, az akkori közoktatási miniszter megjósolta, hogy „hitem és meggyőződése, hogy Ön nemsokára

¹ Bozóky Alajos: Apáthy István † 1829-1889. *Katholikus Szemle*, 1890/4. 109.

a pesti egyetemnek egyik kiváló dísze leend”.² Tanári tevékenységének elismeréséül a harmadosztályú vaskorona rendet kapta meg, és a jogi kar dékánjává választották.

Egyetemi oktatóként, ahogyan azt Hoff György aláhúzza: „a kötelességtudás mintaképe volt.”³ Mind a diákok, mind az oktatótársai nagy tisztelettel viseltettek irányában. Előadásai világosak, tiszták, egyértelműek voltak, a diákok által olvasott tan könyvei hasonlóképpen egyértelműek és szép magyar nyelven írott alkotások. Ahogy Matlekovits Sándor írja, „szeretettel és kedvvel siettek [...] tanítványai azokba a termekbe, ahol ő tartott előadásokat.”⁴

Annak ellenére, hogy Apáthy Istvánnak nem volt ideje arra, hogy elmélyült személyes kapcsolatot folytasson diákjaival,⁵ mélységesen foglalkoztatta a magyar közoktatás és benne a jogi oktatás alakulása és változása. Gondolatait a Budapesti Szemlében 1889-ben megjelent „A Jog- és Államtudományi Kar tanítási és tanulási rendszere” című tanulmányában foglalta össze. Apáthy István egyértelműen állást foglalt az agyonvizsgázás és agyonvizsgáztatás ellen,⁶ és hangsúlyozta a tanzabadság jelentőségét, amelyet már az 1848. évi XIX. törvénycikk 2. §-a is kimondott. A tanzabadság révén a hallgatóknak alanyi joga volt arra, hogy szabadon válasszák meg, hogy mely tárgyat melyik tanártól kívánják hallgatni.

Apáthy István emellett elkötelezett híve volt annak, hogy a jogi oktatásban a lehető legnagyobb szabadságot biztosítsák a hallgatóknak tanulmányaik kiszélesítésére, és arra, hogy a diákok az általuk legfontosabbnak tekintett, a tervezett jövőképükbe leginkább beleillő tantárgyak tanulmányozását tekinthessék legfőbb céljuknak az egyetemen, és a sajátos érdeklődésük szerint terjeszthessék ki tanulmányaikat az általuk kívánatosnak tartott irányba.

Apáthy István a jogi felsőoktatás átalakítását oly módon javasolta kialakítani, hogy két év letétele után a hallgatókat kötelezzék római jogból, egyetemes jogtörténetből és magyar állam- és jogtörténetből alapvizsga letételére, majd a negyedik év elvégzése után tegyenek közgazdaságtanból, jogbölcseletből és alkotmánypolitikából előszigorlatot. Javaslatára alapján ezt követően tehetnek a hallgatók három szigorlatot, melyek egyike a büntetőjoggal és közjoggal, másik része a római, egyházi és tételes európai nemzetközi joggal, harmadik része pedig a magyar magánjoggal, váltójoggal, perjoggal és csődjoggal foglalkozott volna.⁷

Említést érdemel, hogy Apáthy István e cikkében panaszkodik a hallgatók „eddigiganyag leckelátogatása” miatt, és bízik abban, hogy az új szigorúbb vizsgarend lehetővé teszi, hogy „az ifjúság a vizsgálati rendszerrel megismerkedjék, hogy a szorgalom-

² Uo.

³ Hoff György: Apáthy István (1829-1889). In: *Jogi Professzorok Emlékezete – A Pázmány Péter Tudományegyetem Jogi Kari Szemináriumainak Emlékhetén* (1935. szeptember 30-október 5.) az egyetem alapításának *háromszázéves jubileuma alkalmából*. Budapest, Sárkány Nyomda, 1935. 78.

⁴ Matlekovits Sándor: Emlékbeszéd Apáthy István r. tagról Matlekovits Sándor I. tagtól. In: *Az MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, 6. kötet (1889-1891)*. 1891/12. 21.

⁵ Hoff i. m. 78.

⁶ Apáthy István: A Jog-és Államtudományi Kar tanítási és tanulási rendszere. *Budapesti Szemle*, 1889/57. kötet, 204.

⁷ Uo. 225–227.

nak kedvező és a hanyagságnak szomorú következményei előtte álljanak. Csak ekkor fog bekövetkezni az a kedvező fordulat, melyet a tanulási szabadság megvalósításától várni lehet”.⁸ Apáthy egyben hitet tesz amellett, hogy a hallgatóknak a jogtudomány tárgyait tudományos szinten kell elsajátítaniuk.

Érdemes aláhúzni, hogy milyen határozottan állt ki a nemzetközi jog oktatása mellett, amellyel az európai szinten is haladó és modern oktatási eszmék mellett tette le a voksát.

4. Tudományos és kodifikációs tevékenysége

Apáthy István kiválóan ismerte fel, hogy a forradalom és szabadságharc, a kiegyezés korszakában a magyar jogászság elsősorban az ország közjogi berendezkedésének átalakítására koncentrált, és némileg háttérbe szorult a gazdasági fejlődésnek megfelelő jogalkotás. Holott az 1840-től 1870-ig lefolyt harminc év alatt semmilyen tekintetben nem látni akkora változást, mint a közgazdaság, kiváltképp a kereskedés és a hitelügy területén.⁹ Így 1868-69-ben a Budapesti Ügyvéd Egyletben a magyar váltójog fő elveinek megtárgyalását szorgalmazta, és azok megfogalmazásában tevékenyen részt vett. E tevékenységével felhívta a figyelmet magára, és ennek eredményeképpen Pauler Tivadar igazságügyminiszter 1873-ben megbízta a váltótörvény, majd a csódtörvény tervezetének előkészítésével, melyekből később jogszabály készült.¹⁰

Apáthy István nem az a személyiség volt, aki megelégszik azzal, hogy a katedráról hirdesse a jogi újítások szükségességét, hanem jelentős mértékben kezdeményezője is volt azoknak a változásoknak, amelyek a gazdasági jogalkotás egyes területein bekövetkeztek. Tanári és ügyvédi tevékenysége mellett szellemi horizontjáról soha nem tűnt el a szintézis és az összegzés vágya, ezért egyre égetőbb készletét érzett magában arra, hogy tapasztalatait a jog gyakorlatával kapcsolatos elméleti értékelésként papírra vesse.¹¹ Első mérföldköve volt ennek a jogirodalmi munkásságnak az 1870-ben, Pesten megjelent *Váltójogtan*¹² című munkája. Ezt a művet azután az 1870-es és az 1880-as években számos értékes munka követte. Munkásságát az az elismerés érte, hogy jogász tevékenységének eredményeképpen több kiemelkedő fontosságú törvény születhetett meg.

Apáthy István kiváló törvényszerkesztői képességekkel és nagyszerű gyakorlati érzéssel rendelkezett, ennek tudható be, hogy oly sikeres volt a törvényszerkesztői munkássága. Vitán felül álló nemzeti elkötelezettsége ellenére nem a régi jogintézmények megőrzésében látta a magyar jogtudomány feladatát. Úgy fogalmazott, hogy „nem avult, vagy hiányossá vált jogi intézményeink féltékeny megőrzése, hanem azok

⁸ Uo. 230.

⁹ MATLEKOVITS i. m. 6.

¹⁰ HOFF i. m. 81.

¹¹ SZABÓ Marcel: Apáthy István szerepe a magyar jogtudományban. In: SZABÓ Marcel (szerk.): *Emlékkönyv Apáthy István tiszteletére*. Budapest, Europa Nostra Kiadó, 2009. 6.

¹² APÁTHY István: *Váltójogtan*. Pest, 1869-70.

korszerű megreformálása képezi létünk feltételét.¹³ Azaz Apáthy István a megújulva megmaradás tétele mellett kötelezte el magát.

Érdemes máig is tisztelettel adózni az iránt a munkamódszer iránt, amely a tudomány elméleti művelését képes összekapcsolni a felismert eredmények gyakorlati megvalósításának útjával. Ahogyan már utaltunk rá, Apáthy István az ügyvédi kamara keretein belül maga szervezte azt a szakmai közvéleményt, amely a váltótörvény megalkotásának szükségességére hívta fel a figyelmet, majd már a miniszteri megbízás birtokában egyetemi professzorként szerkesztette a váltótörvény tervezetét indoklással.

Valódi jogász polihisztorként maradandó értékűt alkotott a magyar polgári jog területén, de munkássága a büntetőjogra és a nemzetközi közjogra is kiterjedt. *A kereskedelmi jog, a magyar kereskedelmi törvény alapján* című, 1876-ban írt munkáját a Magyar Tudományos Akadémia nagydíjával jutalmazta, és az 1877–78. évi Országgyűlés az általa elkészített kereskedelmi törvénykönyv tervezetét¹⁴ jogi normává¹⁵ emelte. A csődtörvény,¹⁶ a váltótörvény¹⁷ és a kereskedelmi törvény tervezetén túl elkészítette a magánjogi törvény tervezetének kötelmi részét, továbbá javaslatot készített a magyar büntető törvénykönyvre is, melyek jelentőségéből az sem von le semmit, hogy e törvényjavaslatok végül különböző okok folytán nem váltak törvénnyé.

Nem kevésbé jelentős Apáthy István nemzetközi közjogi munkássága sem. Apáthy elsőként fogalmazta meg magyarul a nemzetközi közjog szabályait *Tételes európai nemzetközi jog* című tankönyvében, melyből – legalábbis annak néhány fejezetéből – a jogi karok oktatói ma is megismertethetnék a magyar ifjúságot az államközi kapcsolatok szabályaival. Ki merne vitatkozni például az alábbi gondolatokkal: „a történelem kétségtelen tanúságot tesz arról, hogy a hatalom minden időben nevezetes szerepet játszott az államok életében, a nyerselő alakjában szerezvén magának érvényt az állami viszonyok átalakításánál. Azonban habár a hatalmasok brutális ereje sokszor büntetlenül, senki által felelősségre nem vonatva, űzte féktelen játékát az emberiség legszentebb jogaival, – a jogérzetet, mely bizonyos mértékben a barbár népeknél sem hiányzott, teljesen elnyomnia soha sem sikerült. Minden merénylet, mely az általános jogérzet ellen s annak elnyomására irányult, csak arra szolgált, hogy a nyomás megszűnésével a népekben mindinkább gyökeret verjen annak tudata, hogy kölcsönös viszonyaiknak alapját nem az önkény, nem a nyers hatalom, hanem a jog és az igazság örökös és változhatlan szabályai képezik.”¹⁸

¹³ APÁTHY István: *Anyagi és alaki váltójog*. 1. kiad. 1877–78. 44.

¹⁴ APÁTHY István: *A magyar kereskedelmi törvénykönyv tervezete indoklással*. 1–2. kötet. Pest, 1872–73.

¹⁵ Az 1875. évi XXXVII. törvénycikk.

¹⁶ Az 1881. évi XXIII. törvénycikk.

¹⁷ Az 1876. évi XXVII. törvénycikk.

¹⁸ APÁTHY István: *Tételes európai nemzetközi jog*. Budapest, Franklin Társulat, 1878. 1.

Apáthy István igazi humanistaként közelített a nemzetközi joghoz.¹⁹ Vallotta, hogy a „közös emberi természet azon általános kapocs, mely a nemzeteket az emberiség összességében egyesíti.”²⁰

A tudományos dialógusban rendkívül igényes volt, és még a névtelenül megfogalmazott kritikákra is pontos, precíz válasszal állt elő a *Jogtudományi Közöny* hasábjain.²¹

Tudományos munkásságának elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia 1873. május 21-én levelező, 1884. június 5-én rendes tagjává választotta Apáthy Istvánt.

5. Közjogi munkássága

Tudományos tevékenysége mellett Apáthy István közéleti szerepet is vállalt, 1878-tól haláláig a letenyei kerület országgyűlési képviselője volt a szabadelvű párt színeiben. Országgyűlési képviselőként számos fontos törvényjavaslat megfogalmazásában, előkészítésében vett részt. Emellett figyelemreméltó, hogy megkísérelte képviselőtársainak átadni azt a tudást, amelyet az egyetemi katedráról hozott az Országgyűlés padosoraiba.

Érdemes megemlíteni például, hogy az Általános Postaegyesületről szóló 1878. évi párizsi szerződés becikkelyezéséről folytatott vitában elemezte képviselőtársai részére a nemzetközi szerződések fajtáit, megkülönböztetve a konstitutív, a regulatív és a társasági típusú szerződéseket, és egyben azonosítva az egyes szerződések jellemző típusait, majd ebből vezette le a törvényjavaslatot támogató álláspontját.²² Ellenzőinek kritikájára pedig egy az országgyűlési jegyzőkönyvben is fennmaradt három soros Plinius-idézetrel élt, latin eredetiben, amely képviselőtársainak további okulására szolgált.²³ Érdemes ebben a tekintetben is idézni őt magát: „az egykor közmondássá vált phrázis, hogy a magyar ember született törvényhozó, hogy minden magyar ember jurista – ma szánalomteljes mosolyra kényszerítik az elfogulatlan figyelőt, s nem tarthatják többé ijesztő elmaradásunkat.”²⁴

Bár Apáthy István kormánypárti képviselőként tevékenykedett, nem állt tőle távol a politikai értelemben is vett egyéni és személyes bátorság. Így például a leideni egyetemen tett látogatásáról publikált cikkében aláhúzza, milyen fesztelen, barátságos és közvetlen a holland királyi pár²⁵ – nem nehéz az olvasónak megtalálnia a párhuzamot a megközelíthetetlen és gögös Habsburg uralkodó családdal.

Országgyűlési képviselői tevékenységének egy fontos állomása a magyarországi katolikus vallási és tanulmányi alapok védelme, amelyek jogi természetével kapcsolatban a korabeli országgyűlés vizsgálót indított. A vizsgálat alapjául az a kérdés szolgált,

¹⁹ Ez a felfogás megjelenik többek között az alábbi munkájában is: APÁTHY István: A nemzetközi jogtörténet és tudományos fejlődése. *Jogtudományi Közöny*, 1872/37. 266.

²⁰ APÁTHY (1878) i. m. 2.

²¹ APÁTHY István: Válasz, a «M.I.» névtelen bírálatára. *Jogtudományi Közöny*, 1876/3. 21.

²² 1878-1881. országgyűlés 96. országos ülés 1879. március 25-i ülés jegyzőkönyve.

²³ „Vera magnitudo animi omnia ad conscientiam refert, recteque facti mercedem ex ipso facto petit.”

²⁴ *Jogtudományi Közöny*, 1875. 89.

²⁵ APÁTHY István: A leideni egyetem 300 éves jubilauma. *Jogtudományi Közöny*, 1875/8. 60.

hogy az 1790. évi törvényhozás XXIII. és XXVI. törvénycikkeiben elfogadott, a magyar katolikus egyház tanulmányi alapjára vonatkozó szabályozás – amellyel kapcsolatos jogosítványokat az egyház fővéduraként a magyar király gyakorolhatta –, milyen státuszt eredményez a kiegyezés utáni viszonyrendszerben.²⁶ A katolikus tanulmányi alap jelentős egyházi vagyontömeget halmozott föl a katolikus személyek és intézmények részére, hogy a katolikus oktatási tevékenységet anyagi támással lássa el.

Az uralkodó a kiegyezést követően a vallás- és közoktatási miniszterre bízta főkegyelmi jogainak gyakorlását, aki a költségvetésen kívül intézkedhetett a katolikus tanulmányi alapból befolyó összegek elköltéséről. Ellenzéki képviselők egy csoportja e tanulmányi alapot kívánta állami ellenőrzés alá vonni. Egyik vezető alakja ezen megmozdulásnak Ghyczy Kálmán országgyűlési képviselő volt.

Két országgyűlési képviselő, gróf Apponyi Albert és Apáthy István azonban ezen alapok védelmére kelt. Írásos beadványaikban, valamint aktív politikusi fellépésük során egyértelművé tették, hogy egyházi jogkörénél fogva a magyar király jogosult ezen alapokkal rendelkezni, és a magyar országgyűlésnek nincs joga az alapok felett olyan ellenőrzést gyakorolni, mellyel az alap céljait, a katolikus hívek és intézmények javára történő felhasználást korlátozhatná. A tanulmányi alappal kapcsolatos téziseit Apáthy István a tudomány számára is feldolgozta a *Budapesti Szemle* 1888. évi 56. számában.²⁷

Apáthy István tudományos és közéleti munkássága mellett példamutató családi életet is élt. Fiú- és lánygyermek is született, közülük íjf. Apáthy István zoológus nem csak a magyar, de a nemzetközi biológiai tudomány nagy alakjává is vált.

Apáthy Istvánt élete vége felé szívbetege hosszú időre szobájához kötötte, de távolabbi ismerősei, tisztelői ebből keveset tapasztalhattak.²⁸ Élete utolsó napjaiig termékeny tudományos tevékenységet és aktív levelezést folytatott, és szakadatlanul publikált újabb és újabb fontos jogtudományi esszéket, az utolsó pillanatig nem adta fel a segítő cselekvés és az elkötelezett tenni vágyás eszméjét.

6. Mennyiben válhat Apáthy István személyes példává számunkra és a jövő nemzedékek számára?

Apáthy István a haza és a hit iránti elkötelezettséggel indult életútjára, és ezekből az eszmékből semmit sem adott föl, sőt, egész életét ezeknek az eszméknek a lelkiismeretes, kompromisszumra nem hajló szolgálata hatotta át. Apáthy István élete kiváló példája a haza és a közérdek védelmében elkötelezett jogász életútnak.

Apáthy István elvi elkötelezettsége mellett csodálatra méltó, hogy mekkora leleménnyel és gyakorlati érzékkel volt képes jogászként a közérdek védelmében tevékenykedni, és milyen hathatósan tudta elősegíteni, hogy az általa vallott elméleti

²⁶ A magyar katolikus vallási és tanulmányi alapok és alapítványok jogi természetének megvizsgálására a képviselőház 1880. szeptember 30-ki üléséből kirendelt bizottság elnökének gróf Apponyi Albert és Apáthy István országos képviselőknek jelentései. (Házi-könyvtár XLIII.) Budapest, Szent István Társulat, 1883.

²⁷ APÁTHY ISTVÁN: A tanulmányi alap. *Budapesti Szemle*, 1888/56. 296–305.

²⁸ MATLEKOVITS i. m. 23.

megfontolásokból törvényjavaslatok, majd törvények, végül gyakorlati alkalmazás válhassék. Mindehhez meg nem alkuvóan, mások iránti feltétlen tisztelettel, de nagy rugalmassággal és hajlékonysággal volt képes használni egyetemi katedráját, akadémikusi tisztségét, országgyűlési mandátumát.

Apáthy István minden lehetőséget kihasznált az ügyvédi kamarában, a professzori katedrán, a Magyar Tudományos Akadémián és az országgyűlési képviselői hivatásán keresztül, hogy azoknak az eszméknek a megvalósulását, amelyeknek a szolgálatát élete céljának tekintette, minél hatékonyabban, minél sokoldalúbban tudja segíteni. Azon kevés jogász közé tartozott, aki elméleti munkásságának legfontosabb elemeit saját erőfeszítései árán tudja a jogászai gyakorlatba átültetni. Így elméleti tevékenysége komoly eredményeket hozott a közjó érdekében.

Halála méltó volt az életéhez. Gyóntató atyjától lelkében megnyugodva békecsókkal búcsúzott, ősi szokás szerint. Halálakor Bozóky Alajos hosszabb megemlékezéssel búcsúztatta őt a Katholikus Szemlében.²⁹

Apáthy Istvánra is igaz fiának híressé vált mondása: „Amíg a nagy nemzetek fiaikat teszik naggyá, addig a kis népeket fiaik teszik naggyá.”

²⁹ Bozóky i. m. 106–114.